

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Safo Matjon¹

¹ Chirchiq davlat pedagogika instituti "O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasida professori, pedagogika fanlari doktori.

KITOBXONLIK VA MUTOLAA MADANIYATI

Annotasiya

Mutolaa madaniyatini shakllantirishga bag'ishlangan ushbu maqolada kitobxonlik tarixi va uning inson hayotida tutgan o'rni buyuk tarixiy shaxslarning fikr-mulohazalari asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: kitobxonlik, mutolaa madaniyati, ma'naviyat, badiiy adabiyot, o'qimishlilik, ma'naviy kamolot, ta'lim, davlat siyosati, o'tmish madaniyati, uzluksiz ta'lim, ta'lim bosqichlari

Аннотация

В данной статье, посвященной формированию культуры чтения, освещается история чтения и его место в жизни человека на основе рассуждений выдающихся исторических личностей.

Ключевые слова: чтение, культура чтения, духовность, художественная литература, грамотность, духовная зрелость, образование, государственная политика, прошлая культура, непрерывное образование, этапы обучения

Annotation

This article, devoted to the formation of the culture of reading, highlights the history of reading and its place in human life based on the reasoning of prominent historical figures.

Keywords: reading, reading culture, spirituality, fiction, literacy, spiritual maturity, education, state policy, past culture, continuing education, stages of learning

Kirish. Har bir avlod oldida insoniyat yaratgan jamiki bilimlarni o‘rganish va o‘zlashtirish vazifasi turadi. Mavjud adabiyotlarni o‘qib o‘rganmasdan turib bu vazifani ado qilib bo‘lmaydi. Hatto hayot taraqqiyoti va jamiyat rivojini shusiz tasavvur qilish mumkin emas. Kitob “fikrlar, tasavvur va tushunchalar tug‘dirishi” (L.Tolstoy) bilan insonning o‘zligini anglashga, dunyoni tushunishga yo‘l ochadi.

Uni xarakter xususiyatiga ko‘ra insoniyat tarixiy taraqqiyotining o‘ziga xos ko‘zgusi, hayotiy tajribalari ifodasi deyish mumkin. Zero, kitob bir avlodning ikkinchi avlodga ma’naviy merosi, umri oxirlab qolgan kishining hayotini endigina boshlayotgan yoshlarga maslahati, yo‘l-yo‘rig‘i maqomidadir (A.Gersen).

Buyuk aql egalaridan qaysi birining hayot yo‘liga nazar tashlamang, kitobning ular umrini mayoq singari ichdan nurlantirganini ko‘rish mumkin. Alisher Navoiy Farididdin Attorning “Mantiq ut-tayr” dostonini yod olganida go‘dak yoshida edi. Lekin mazkur asarda ilgari surilgan g‘oya uning xayolini bir umr tark etmadi. Tark etmadigina emas, ijodiy tafakkurini ijodiy ishlarga yo‘naltirdi.

Eramizgacha bo‘lgan birinchi asrda yashab, ijod etgan Rim shoiri Tit Lukretsiy Karning “Narsalarning tabiati haqida” poemasi Sitseron, Vergiliy, Jordano Bruno va Bekonlarni cheksiz hayratga solgan, Nyuton va Lomonosov kabi mutafakkirlar dunyoqarashi shakllanishida katta rol o‘ynagan. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”, Firdavsiyning “Shohnoma”, Alisher Navoiyning “Xamsa” dostonlari, Ahmad Yassaviyning hayotbaxsh hikmatlari ham necha asrdiki, kishilik jamiyatining ma’naviy kamolotiga xizmat etib kelmoqda. Ammo bu asarlar o‘zi

bilan tillashishga qodir kishilargagina bag‘rini ochadi. Shunday ekan, bir qarashda oddiygina tuyuladigan kitobxonlik siri nimada?

Badiiy adabiyot va u haqdagi fanlar, shuningdek, pedagogika, didaktika, ruhshunoslik rivoji, internet tarmog‘ining ijtimoiy hayotimiz ichiga chuqur kirib borishi, jahon ta‘lim tizimidagi islohotlar, xalqaro umummadaniy taraqqiyot tufayli bu muammo ta‘lim-tarbiyaga aloqador ziyolilar, olimlar oldidagi davlat ahamiyatiga molik dolzarb masalalardan bo‘lib qoldi.

2021-yil 19-yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha bo‘lib o‘tgan videoselektor yig‘ilishida kuchli iqtisodiyot bilan kuchli ma‘naviyatni yangi O‘zbekistonni barpo etishning mustahkam ustunlari sifatida tilga olishi yoshlar o‘rtasida kitobxonlik va mutolaa madaniyatini shakllantirishga jiddiy e‘tibor qaratishni taqozo etadi. Zero, shaxs ma‘naviy kamoloti ko‘p jihatdan kitobxonlik va mutolaa madaniyatining to‘g‘ri uyushtirilishi, boshqacha aytganda, metodologiyasi bilan chambarchas bog‘liq. Inson bilimlarining 85%i bevosita kitob mutolaasi orqali egallanishi nazarda tutilsa, ayni muammoning qay darajada muhimligi yanada ravshan tortadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Bilim manbai, tarbiya vositasi bo‘lgan kitobga yo‘l - kitobxonlik muammosi bugun yuzaga kelgan masala emas. Uning ildizini kishilik jamiyatining ilk davridan, xalq og‘zaki ijodi namunalari: allalar, qo‘shiqlar, pandnomalar, rivoyatlar ijrosidan, keyinchalik qissaxonlik. baxshichilik san‘atidan izlamoq kerak. Hozirgi adabiy-ta‘limiy iste‘moldagi kitobxonlik tushunchasi tarixi esa shubhasiz, qadimiy bitiktoshlarga borib taqaladi.

Eramizning III-IV asrlarida yaratilgan qadimiy hind adabiy yodgorligi “Kalila va Dimna”, Forobiyning “Fozil odamlar shahri”, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘atit turk”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”, Kaykovusning o‘g‘li Gilonshohga bag‘ishlab yozgan “Qobusnoma” asarlarining asrlar osha jahonning ko‘pgina tillariga tarjima qilinib, qayta-qayta nashr etilishi kitobxonlikning davlat

ahamiyatiga molik ish ekanini ko'rsatadi. Zero, adabiyot tarixi u yoki bu g'oyalarni targ'ib etgan yozuvchilar va ularning asarlari tarixi bo'libgina qolmay, shu asarlarni mutolaa qiluvchi kitobxonlarning ham tarixidir. Shu ma'noda kitobxonlik muammosini adabiyotning o'zi kabi qadimiy desak xato bo'lmaydi. Binobarin, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Abu Abdullo al-Xorazmiyning "Mafatih-al-ulum", Nosiriddin Burxoniddin Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy", Xondamirning "Makorimul axloq" va Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Boburlarning qator asarlarida kitobxonlikka oid qimmatli fikrlar bayon qilingan. Jumladan, "Qisasi Rabg'uziy" muallifi asarning yaratilish sabablari to'g'risida yozadi: "...payg'ambarlar qissalariga g'oyat rag'batim bor. Tekma yerda tekma kim ersada bo'linur, ba'zisi nomustaqim. Bir onchasi muqarrar va bir onchasi mubattar bor. Bir ozining so'zlari kesuk bor, bir ozining maqsudlari o'ksuk. Emdi sanung zimmangdin chaqq'an, qalamungdir oqq'an, kitobatma sanung, iboratma sanung bo'lib bizga "Qisas ul-anbiyo" bo'lsa, o'qumoqq'a keraklik, o'rganmakga yarog'lig' bo'lg'ay erdi, teb iltimos yanglig' ishorat bo'ldi ersa nechama o'zumni ul ishga loyiq, ul amalga muvofiq ermasin bilmish erkan o'zumni og'irlab nafs saqlamish bo'lub o'g'ur bo'lsun teb bu og'ir ishga o'g'radimiz... kitob boshladimiz".¹

Kitoblar olamining bilim manbai, tarbiya vositasi sifatidagi xosiyatlari bir-birini inkor etmaydi, aksincha, mukammallikka eltuvchi jihatlaridir. Xuddi mana shu jihatlarining uning ijtimoiy mohiyatini ham tayin etadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ma'lumki, turfa olam jumboqlari had-hisobsiz. Inson faqat ilmga tayanib, uning sirlaridan voqif bo'la boradi. Zero, Muhammad alayhissalom hadislarida "Ilm olish har bir musulmon er va musulmon ayol kishi uchun farzdir", deyilishida katta hikmat bor.

"Bilim,- deb yozadi Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" ("Saodatga boshlovchi bilim") asarida,- ipor bilan juda o'xshash. Ularning har ikkalasini yashirmoq behuda. Iforni yashirsang, hidi bildirib qo'yadi. Bilimni yashirsang, tiling fosh etadi. Bilim

¹ Носириддин Бурхониддин Рабғузий. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. Тошкент: "Ёзувчи". 1990, 11-бет.

aslida bitmas-tuganmas boylikka o'xshash. Ammo uning boshqa boylıklardan tubdan farqi bor". Shoir nazdida:

Bilim-boyluk axir, zavoldan yiroq,

Uni ola bilmas qaroqchi biroq.

“Bilim va zakovat kishiga qo'yilgan o'ziga xos kishandir. Kishanlangan ot, odatda yovuz (likdan) va yaramas narsalardan uzoq bo'ladi. Shuningdek, suyakli, zo'r otlar ham ko'pincha kishanlangan bo'ladi. Suyukli otning kishanlanishiga sabab-uning ehtiyotlanishi”².

Ma'lum bo'ladiki, ilm olam jumboqlarini yechish uchun kalit vazifasini o'tabgina qolmaydi, insonni “yovuz va yaramas narsalardan” asrab, uning ma'naviy yuksalishiga ham yo'l ochadi.

Alisher Navoiyning muborak ta'birlari bilan aytganda, “Jaholat – o'limdir, bilim – tiriklik”.

Turk shoiri Yunus Emrning fikricha, “ilm o'zni bilmakdir. Sen o'zingni bilmassan, bu nechun urinmakdir?”, “Ilm ayni paytda, o'zgani ham bilmakdir”,- deydi Ibrohim Haqqul “Zanjirband sher qoshida” nomli kitobida. – Olimlik – olam va odamni tanish, shunda adashmaslik zakovatidan yiroq ish emas. Ilm haqdan yurakka quyilgan nur. Ilm – hayot va jamiyat muammolarini bexato ochish shijoati. Ilm-dildagi, jur'atdagi yolqin. Aql o'z tabiatiga ko'ra ko'nikuvchan va egiluvchandir. Shuning uchun u faqat ilm ta'sirida jasorat kasb etadi”.

Shu o'rinda Alouddin Mansurning zamondoshlari tomonidan “bahri-ul mug'riq”(tubsiz dengiz), “hujjatul islom” deb tan olingan buyuk alloma Muhammad Abu Homid Tusiy-G'azzoliy taqdiriga oid quyidagi hikoyasi ibratlidir.

“Boshlang'ich bilimlar va huquqshunoslik fanini tug'ilgan shahrida o'rgangan Abu Homid keyinchalik Jurjonga, o'sha davrning mashhur qomusiy allomasi Abu Nasr huzuriga borib, tahsiri ilmni o'sha yerda davom ettiradi. Bir necha yil mobaynida ustozining barcha bilimlarni egallab, o'qib-o'rgangan kitoblariga ko'p jildlik sharh va izohlar bitib, o'z yurtiga qaytayotganida, yo'lda

² Юсуу Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. –Тошкент:”Юлдузча”, 1990, 18-бет.

kelajak hayotida katta ahamiyat kasb etgan voqea ro‘y beradi. G‘azzoliyning o‘zi bu haqda shunday hikoya qiladi: “Yo‘lda karvonimizga qaroqchilar hujum qilib, bor narsamizni talab ketdilar. Men qaroqchilar boshlig‘ining ortidan borib: “Olgan narsalaring orasida senga hech qanday foydasi bo‘lmagan bir to‘rva bor, shuni qaytarib bergin”, – deb yalindim. “To‘rvangda nima bor edi?” – so‘radi u. Unda mening bor ilmim-juda ko‘p kitoblardan olib yozilgan sharh va izohlar bor. Necha yillardan beri musofirlik azobini tortib topgan boyligim – shu”,-dedim. Qaroqchi kulib: “Har qanday odam olib qo‘yishi mumkin bo‘lgan narsani mening ilmim deyishga uyalmaysanmi?” – dedi va “uning ilmimi qaytarib beringlar”, – deb buyurdi. Bu gap menga shunday qattiq ta’sir qildiki, Tusga qaytib kelganimdan keyin uch yilgacha uydan tashqariga bir qadam qo‘ymasdan, o‘sha yozgan sharh-izohlarimning hammasini yod olib, hech qanday qaroqchi ololmaydigan joyga – qalbimga jo qildim”.

Demak, o‘qimishlilik shunchaki o‘qish emas, balki o‘qiganini qalbiga jo qilib olishni va unga amal qilishni ham taqozo etar ekan. Shundagina o‘qimishlilik yovuzliklardan asrovchi kishan, ezguliklarga yo‘l ochuvchi kalit vazifasini bajaradi. O‘qiganini qalbiga joylagani uchun va o‘z ilmining cheksizligiga ko‘ra Muhammad G‘azzoliy tubsiz dengizga qiyoslangan, Alisher Navoiy “she’riyat mulkingning sultoni” deb ulug‘langan. Mahmud Qoshg‘ariy, al-Beruniy, al-Xorazmiy, Ibn sino va boshqalar haqida ham shunday deyish mumkin.

Ilmli bo‘lish uchun yillar mobaynida izchil mutolaa talab etilgani kabi ma’naviy kamolotga erishish, hayot mohiyatini teran anglash yo‘lida uchraydigan qiyinchiliklarni yengib o‘tishga odatlanish, yuksak darajada intellektual salohiyatga ega bo‘lish uchun shunchaki fahm-farosatdan tashqari, aniq maqsad, sabr-chidam va aql-zakovat ham zarur. Aql-zakovatdan yiroq odam jamiyatda o‘z o‘rnini topa olmaydi. Hatto o‘z turmushini tartibga sola olmaydi.

Fikrsizlik-nodonlik belgisidir. Nodonlikdan jaholatga bir qadam va u inson ma’naviy kamolotiga butunlay zid. Shuning uchun ham buyuk ajdodlarimiz jaholatga va uning asosida turuvchi nodonlikka qarshi kurashib kelganlar. O‘rta

asrning buyuk faylasuf shoiri Ahmad Yassaviy quyidagi misralari bejiz dunyoga kelmagan.

Duo qiling, nodonlarning yuzin ko‘rmay,
Haq taolo rafiq bo‘lsa birdam turmay.
Bemor bo‘lsa, nodonlarning holin so‘rmay,
Nodonlardin yuz ming jafo ko‘rdim mano.

Bu shoirning dunyodan shunchaki qo‘l siltovi izhori bo‘lmay, nodonlikka, jaholatga qarshi achchiq isyonidir.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Mazkur fikr-mulohazalardan kelib chiqadigan, ma’naviy-axloqiy kamolotga eltuvchi yo‘l o‘qishga, ya’ni kitobxonlikka kelib taqaladi. Kitobxonlik madaniyatini egallagan kishi esa san’atning chinakam muxlisi sifatida boshqalarga yomonlik sog‘inmaydi.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyevning “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyida “ko‘plab bolalarimizning kitobdan uzoqlashib, ko‘p vaqtini ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazayotgani”dan tashvishlanib gapirishi kitobxonlik muammosining davlat ahamiyatiga molik masala ekanligiga dalolatdir.

“Yoshlarimiz o‘zimizning gazeta-jurnallarimizni o‘qimasa, o‘z milliy adabiyotimiz va san’atimizni bilmasa, – degan edi Prezident o‘z nutqida, – ular qanday qilib vatanparvar bo‘ladi, ularning ong-u tafakkuri, dunyoqarashi nimaning hisobidan shakllanadi?”

Mutolaa madaniyati tarbiyasiga doir soha mutaxassislarining e’tirof qilishlaricha, kitob o‘qishning majburiyat emas, ehtiyoj darajasiga ko‘tarilishi kitobxonlik madaniyatini tarkib toptirishning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa va takliflarimiz shundan iboratki, yoshlarda kitobxonlik madaniyatini maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarkib toptirish, uzluksiz ta’lim tizimining keyingi bosqichlarida bosqichma-bosqich rivojlantirib borish yaratilayotgan milliy dasturda muhim o‘rin tutmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida” “O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati” 2017-yil, 13-yanvar.
2. “Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari”. –Toshkent: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2019.
3. Ibrohim Haqqul. “Zanjirband sher qoshida”. –Toshkent: “Cho‘lpon”. 1993.
4. Nosiriddin Burhoniddin Rabg‘uziy. Qisasi Rabg‘uziy. 1-kitob. Toshkent:”Yozuvchi”. 1990.
5. Yusuyu Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. –Toshkent:”Yulduzcha”, 1990.